

УДК 94:332.2.021(477)“1440–1572”

**ГРУНТОВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
(РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: БЛАНУЦА АНДРІЙ.
ЗЕМЕЛЬНА ПОЛІТИКА ЯГЕЛЛОНІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ
ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (1440–1572 рр.). –
К.: ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2017. – 423 с.)**

У радянські часи провідною темою досліджень науковців-істориків будь-якого періоду була соціально-економічна тематика. З набуттям Україною незалежності вони закономірно розпочали дослідження аспектів, раніше табуованих або таких, студіювання яких не надто віталосся. Згодом, уже на іншому рівні, з використанням новітніх методик і залученням нових джерел соціально-економічна тематика стала привертати ширшу зацікавленість. Це повною мірою стосується й історії Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), до складу якого тривалий час входила більшість українських земель.

У Середньовіччі та ранньомодерну добу земля була головним багатством. Відтак актуальним є дослідження різноманітних аспектів, пов'язаних із володінням, користуванням, розпорядженням землею. У монографії Андрія Блануци вперше розглянуто політику земельних надань представником династії Ягеллонів на українських теренах ВКЛ.

Автор проаналізував доробки українських, польських, литовських, білоруських істориків XIX–XXI ст., що безпосередньо чи близько стосуються теми монографії (с. 10–54).

У другому розділі, присвяченому джерельній базі дослідження, чільне місце закономірно посідає Литовська метрика. А. Блануца охарактеризував цей комплекс, а також стан його дослідження та археографічних видань книг метрики на сьогоднішній день (с. 55–64).

Автор здійснив джерелознавчий аналіз використаних ним архівних та опублікованих документів, розглянувши різні їх типи (с. 64–89). Передусім виявлено загальні ознаки документів публічно-правового характеру, таких як: листи (або грамоти); привілеї; підтвердження; вольності (або відпущення), якими шляхта ВКЛ звільнялася від сплати мит і окремих зборів на певний час; оренди, включно з орендами мит. В окрему групу публічно-правових джерел дослідник виділив судові джерела: справа; оповідання (пильність); вирок (декрет, ухвала). Серед документів приватно-правового характеру А. Блануца розглянув дарчі, акти купівлі-продажу, застави (заклади), оренди, мінові листи (угоди обміну). Звернувся дослідник також до реєстрів (записів).

У третьому розділі монографії автор розкрив методологію дослідження (с. 90–106). Він ретельно проаналізував інструментарій попередників. Цілком можна погодитися з думкою А. Блануци: “Якщо джерела дослідження залишаються

© О. О. Дячок, 2017

давно відомими, то вивести праці з литuanістики, в даному разі йдеться про питання шляхетського землеволодіння, на якісно новий рівень можна лише шляхом залучення сучасних методологічних підходів” (с. 99). Відтак автор зупиняється на дослідницькому інструментарії вивчення земельних надань, зокрема на використанні термінології, роботі над джерелами. Особливо слід підкреслити використання вченим оригіналів книг записів і судових книг Литовської метрики. А. Блануца також зупинився на поясненні сутнісного змісту типів надань, які він розуміє як комплекс вимог та умов, що лягли в основу земельних пожалувань. Центральне місце в розділі належить розкриттю методів дослідження, використаних автором: історичні класифікації, аналіз документів, історико-порівняльний аналіз, зіставлення і порівняння, дипломатичний аналіз тощо. Наголошено на дотриманні принципів історизму, об’єктивності, соціального підходу. А. Блануца запропонував збірний термін для позначення узагальненого поняття документів, які лягли в основу дослідження – “документи надавчого характеру”.

У четвертому розділі (с. 107–244) розкрито генезу поземельних відносин у ВКЛ. Він розпочинається з аналізу типів і форм земельних надань. Земську службу розглянуто як базову складову частину земельних надань, як елемент станової культури. Далі автор звернувся до надання на ленному праві (“домужского рожаю” (за термінологією Литовської метрики), яке виходило з пожиттєвих (“доживотних”) надань. А. Блануца дійшов висновку, що за правління Жигимонта (Сигізмунда) II Августа великокнязівська влада активно впроваджувала ленне землеволодіння, щоб забезпечити ефективну обороноздатність держави. У цьому розділі проаналізовано регламентацію питань торгівлі у земельних наданнях. Аналіз документів дав змогу виокремити типові випадки такої регламентації: право на влаштування ярмарків і торгів, тримання корчем. Розглянуто правове забезпечення шляхетського землеволодіння та судову практику щодо нього. Зазначимо, що А. Блануца проаналізував велику кількість судових справ, це дало йому змогу досить детально розкрити особливості розгляду спорів про земельні володіння. Безсумнівний інтерес становить параграф 4.2.3, присвячений юридичному представництву, здійснюваному шляхтою (“умоцованими”) як на непрофесійній, так і на професійній основі (в останньому випадку маємо справу з формуванням інституту адвокатури). Після цього дослідник перейшов до аналізу ринку землі, з огляду на чинні у відповідний час правові норми його регламентації. Автор звернув увагу на те, як саме шляхта обходила правові приписи про заборону відчуження маєтності в цілому. Показано зміни у праві розпоряджатися приватними земельними володіннями після прийняття Другого Литовського статуту. Розглянуто особливості застави земельних ділянок. Слід зазначити, що А. Блануца на основі зіставлення інформації з різних джерел визначив точну дату укладення найдавнішої купчої угоди на маєток Білашів (с. 205–207).

П’ятий розділ (с. 245–278) присвячено політиці земельних надань великих князів литовських у середині XV – початку XVI ст. Значною мірою А. Блануца став піонером у дослідженні цього аспекту, зокрема щодо правління Казимира Ягеллончика та Олександра Ягеллончика. Унаочнюють аналізований матеріал наведені в розділі таблиці, складені на основі опублікованих та архівних джерел. Автор моно-

графії дійшов висновку, що “у сформованій під час правління перших Ягеллонів політиці земельних надань чітко простежується тенденція прогресуючого переходу від державного до приватного шляхетського землеволодіння”.

Шостий розділ (с. 279–351) за змістом і структурою аналогічний попередньому, але хронологічно присвячений XVI ст. Те ж саме можна сказати й про внесок дослідника у вивчення надавчої політики останніх Ягеллонів і королеви Бони. Відтак постає питання, чому аналіз аналогічних аспектів не зведено в один розділ. Можливо, це можна пояснити певним розширенням типів надавчих актів, чи, за словами автора, “більш урізноманітнених форм надань і підтверджень у групі термінових та безтермінових документів”. У параграфі 6.2.1 А. Блануца звертає увагу й на задачу королевою Боною в оренду господарських мит, з якими були пов’язані земельні надання (с. 306–308), і регулювання щодо надання пільг, зокрема у сплаті податків (с. 313–315). На відміну від попереднього розділу, тут проаналізовано документи з церковного землеволодіння. Заслуговує на увагу висновок, що “литовські правителі через практику земельних надань шляхті в будь-якій частині країни намагались подолати місцевий регіоналізм і таким чином послабити його роль та важелі під час вирішення важливих державних питань”.

Підсумки дослідження підбито у висновках (с. 352–360). Крім того, тут наведено узагальнювальні таблиці, на основі яких виокремлено тенденції земельних надань за правліннями великих князів литовських упродовж 132 років (1440–1572 рр.).

Завершують монографію списки використаних джерел і літератури, іменний та географічний покажчики.

Звичайно, книзі А. Блануци притаманні й певні недоліки. У деяких випадках автор акцентує увагу на певних частинах формуляру того чи іншого акта. Напевно, можна було окремих параграф присвятити дипломатичному аналізу типів надавчих документів, прослідкувати, як змінювався формуляр упродовж досліджуваного періоду. До помилок належить неправильне зазначення ініціалу по батькові В. Атаманенка (с. 46, 369).

Утім, висловлені зауваження не мають принципового значення. Поза сумнівом, монографія Андрія Блануци “Земельна політика Ягеллонів на українських територіях Великого князівства Литовського (1440–1572 рр.)” – важливий внесок у дослідження аграрної історії як України, так і країн, що колись входили до складу Великого князівства Литовського.

О. О. Дячок